

บทที่ 1

บทนำ

ความรู้พื้นบ้านของหมอเมืองเกี่ยวกับสมุนไพรและสิ่งแวดลอม

ปัญหาความเจ็บป่วยเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ในทุกสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในอดีตที่ผ่านมามนุษย์จึงได้พยายามที่จะแสวงหาวิธีการและทางออกในการเอาชนะความเจ็บป่วยดังกล่าว รูปแบบและวิธีการเอาชนะความเจ็บป่วยในแต่ละสังคมอย่างมีความหลากหลายแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดลอมทางธรรมชาติ รวมทั้งปัจจัยจากวัฒนธรรมภายนอกที่เข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมเดิม ความพยายามในการเอาชนะความเจ็บป่วยนี้ได้ค่อย ๆ พัฒนา ผสมผสาน และตั้งสมกันมาจนกลายเป็นแนวคิด ทฤษฎี เป็นแบบแผนของการดูแลสุขภาพของคนในสังคมในเวลาต่อมา

การแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นกับสังคมไทย

การแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นเป็นวิธีการรักษาโรคแบบประสบการณ์ของชุมชนที่ได้รับการสั่งสมสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ มีความหลากหลายกันไปในแต่ละภูมิภาค แต่ละสังคม วัฒนธรรม และกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นระบบการแพทย์ที่มีบทบาทในการดูแลสุขภาพของชุมชนมาเป็นเวลายาวนาน มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน มีรูปแบบและวิธีการรักษาที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อนเข้าใจง่าย

การแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นของอำเภอจอมทองถือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นมรดกของชาติที่ได้รับการสั่งสมและสืบทอดมาเป็นระยะเวลาช้านาน ได้ทำหน้าที่รับใช้สังคมโดยการรักษาความยืนยาวของชีวิต การมีสุขภาพอนามัยที่สมบูรณ์ แข็งแรง การรักษาโรคภัยไข้เจ็บของสมาชิกในสังคมและชุมชน

ก่อนที่การแพทย์แผนปัจจุบันจะเข้ามาบทบาทในสังคมไทยนั้น การแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นและการแพทย์แผนไทยเป็นการแพทย์กระแสหลักของสังคมไทยได้นำหน้าที่ในการดูแลสุขภาพประชาชนมาเป็นเวลานาน เมื่อการแพทย์แผนปัจจุบันเข้ามาในสังคมไทยก็ได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นปกครองมาโดยตลอด ซึ่งการแพทย์แผนปัจจุบันสามารถรักษาความเจ็บป่วยได้รวดเร็วและฉับพลันกว่า มีกลไกการทำงานที่มีประสิทธิภาพ อธิบายได้อย่างชัดเจน ทำให้การแพทย์แผนปัจจุบันมีความเจริญก้าวหน้าและแพร่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง ประกอบกับการแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นและการแพทย์แผนไทยได้ถูกยกเลิกไปจากโรงเรียนแพทย์และสถานบริการ

สาธารณสุขของรัฐ รวมทั้งประชาชนในระยะต่อมาก็ได้รับการปลูกฝังค่านิยมว่าการรักษาสุขภาพด้วยวิธีการของแพทย์แผนปัจจุบันเป็นวิธีการที่ถูกต้องและทันสมัย ทำให้การแพทย์แผนปัจจุบันได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก ขณะที่การแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นได้รับความนิยมน้อยลงตามลำดับ

อย่างไรก็ตามเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่าการแพทย์แผนปัจจุบันอย่างเดียวไม่สามารถแก้ไขปัญหาสุขภาพได้ทั้งหมดเนื่องจากเป็นระบบการแพทย์ที่มีราคาแพง ต้องพึ่งพิงเวชภัณฑ์จากต่างประเทศ ในปีหนึ่ง ๆ ประเทศไทยต้องสูญเสียเงินตราต่างประเทศเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายทางการแพทย์และสาธารณสุขถึงปีละ 30,174.5 ล้านบาทในปี 2521 เพิ่มขึ้นเป็น 67,771.3 ล้านบาทในปี 2530 เพิ่มขึ้นเป็น 140,000 ล้านบาท ในปี 2536 และเพิ่มเป็น 232,586.1 ล้านบาท ในปี 2543 (กรมการแพทย์, 2538) สิ่งนี้เป็นข้อจำกัดสำคัญที่ทำให้การแพทย์แผนปัจจุบันไม่สามารถให้บริการแก่ประชาชนได้อย่างเท่าเทียมกันและอย่างทั่วถึง

ปัจจุบันการแพทย์แผนปัจจุบันกลายเป็นการแพทย์แผนหลักของสังคมไทย มีมหาวิทยาลัยทำหน้าที่ถ่ายทอด สืบต่อองค์ความรู้ทางการแพทย์แขนงนี้อย่างเป็นระบบและแพร่หลาย ในขณะที่การแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นกลับขาดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง หาผู้ที่มีความสนใจ ใฝ่เรียน และสืบทอดน้อยมาก ส่งผลให้การแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นเสื่อมความนิยมและลดความสำคัญไปจากระบบการแพทย์และสาธารณสุขกลายเป็นการแพทย์นอกระบบ ส่งผลกระทบต่อองค์ความรู้ทางการแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นที่ค่อย ๆ สูญหายไปตามลำดับ

งานวิจัยเกี่ยวกับการแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นของไทยที่ผ่านมาส่วนใหญ่จะให้ความสนใจศึกษาเกี่ยวกับศักยภาพบทบาทของหมอพื้นบ้าน คุณสมบัตินของหมอพื้นบ้าน รูปแบบวิธีการรักษา และผู้ป่วยที่มารับบริการหมอพื้นบ้านศักยภาพของหมอพื้นบ้าน ปัจจัยที่ทำให้การแพทย์พื้นบ้านสามารถดำรงอยู่ได้ในชุมชน งานวิจัยดังกล่าวสามารถให้ภาพรวมของการแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นได้ในระดับหนึ่ง แต่มีงานวิจัยน้อยมากที่ศึกษาองค์ความรู้ของการแพทย์พื้นบ้านในประเด็นต่าง ๆ อย่างละเอียดลึกซึ้ง ผู้ศึกษาได้ค้นคว้าความรู้ของหมอเมืองด้านสมุนไพรของอำเภอจอมทอง ซึ่งบริบทนี้จะเกี่ยวข้องกับความรู้ภูมิปัญญาทั้งเชิงการถ่ายทอดความรู้และการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของหมอเมือง เมื่อมาพิจารณาถึงสถานการณ์จริงของการแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นในปัจจุบันจะพบว่า เมื่อสภาพของชุมชนชนบทมีการเปลี่ยนแปลงไประบบการแพทย์และสาธารณสุขเจริญมากขึ้น โรงพยาบาลและสถานอนามัยมีการกระจายออกไปอย่างทั่วถึง ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อระบบการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านของชุมชน ทำให้หมอเมืองค่อย ๆ หดบทบาทลงไปตามลำดับ และมีผลทำให้เกิดความขาดแคลนบุคคลที่จะมาสืบต่อความรู้ทางการแพทย์

พื้นบ้านไว้ ขณะเดียวกันจำนวนหมอเมืองที่มีความเชี่ยวชาญในการรักษาโรคซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุก็นับวันจะเหลือน้อยลงไปทุกที ทำให้องค์ความรู้ทางการแพทย์พื้นบ้านค่อย ๆ สูญหายไปด้วยอย่างไรก็ตาม เราไม่สามารถที่จะหยุดหรือด้านทานการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนได้ และไม่สามารถเหนี่ยวรั้งให้หมอเมืองดำรงอยู่ในชุมชนโดยปราศจากบทบาทได้ ดังนั้นเมื่อไม่สามารถทำให้หมอเมืองดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบันได้ สิ่งที่ต้องดำเนินการอย่างเร่งด่วนก็คือ การศึกษาความรู้และกระบวนการถ่ายทอดความรู้และเก็บรวบรวมองค์ความรู้ของการหมอเมืองที่ทรงคุณค่านี้อย่างไร ทั้งนี้คงไม่มีใครปฏิเสธว่าองค์ความรู้เหล่านี้เคยมีบทบาทอย่างสูงในการพิทักษ์ ดูแล รักษาสุขภาพของบรรพชนไทยในอดีตมาเป็นเวลาช้านาน การศึกษา สืบค้น และเก็บรวบรวมองค์ความรู้ของการแพทย์พื้นบ้านและกระบวนการรักษาโรคของหมอเมืองเหล่านี้จะเป็นอีกวิธีหนึ่งในการแสวงหาและพัฒนาองค์ความรู้ของการแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นเพื่อนำความรู้เหล่านั้นกลับมาพัฒนาและใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อระบบแพทย์และสาธารณสุขของไทยสืบต่อไป

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในอดีตปัญหาการเจ็บไข้ได้ป่วยเป็นหน้าที่ของประชาชนที่จะต้องพึ่งตนเองในการต่อสู้รักษาตัวด้วยเทคโนโลยีการแพทย์พื้นบ้านเป็นสำคัญ เช่น การใช้สมุนไพรในลักษณะพืงพาทาศัยกันสมุนไพรในระดับครอบครัวหรือในหมู่เครือญาติตามแบบแผนที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา อย่างที่เรียกว่ายาขอหมอมาน

แต่ในปัจจุบันการทำประเทศให้ทันสมัย โดยมีสังคมตะวันตกเป็นแม่แบบในการพัฒนา ทำให้เกิดการให้คุณค่าเทคโนโลยีตะวันตกอย่างเกินขอบเขต การพัฒนาที่เน้นบทบาทของเทคโนโลยีทางการแพทย์แผนใหม่อย่างแพร่หลายได้ลดทอนบทบาทของประชาชนในการดูแลแก้ไขปัญหาของตนเอง สถาบันทางการแพทย์ที่ครอบครองเทคโนโลยีเหล่านี้ก็กลายเป็นสถาบันที่ผูกขาดความถูกต้องและบทบาทการแก้ปัญหาแบบดั้งเดิมของชุมชน ด้วยการแพทย์พื้นบ้านถูกมองว่าเป็นความเชื่อผิด ๆ เป็นความงมงายไร้สาระที่จะต้องถูกแทนที่ด้วยวิทยาศาสตร์การแพทย์แบบสถาบันเทคโนโลยีแผนใหม่แผ่อิทธิพลเข้าแทนที่เทคโนโลยีพื้นบ้านและได้ทำลายศรัทธาความเชื่อมั่นและความภาคภูมิใจในวิทยาการท้องถิ่นที่ชุมชนเคยใช้แก้ปัญหาด้วยตนเองมาในอดีต เมื่อการแพทย์พื้นบ้านถูกลดบทบาทลง ภาระการดูแลสุขภาพและการรักษาอาการเจ็บป่วย จึงเปลี่ยนมือจากการเป็นปัญหาที่ชาวบ้านและชุมชนต้องร่วมกันหาทางออก มาอยู่ในมือของสถาบันทางการแพทย์แผนใหม่ (แผนปัจจุบัน) เป็นผลให้ต้องเพิ่มค่าใช้จ่ายในการรักษามากขึ้น เกิดการบริโภคนิยมเกินขอบเขตและเกินความจำเป็น เกิดความไม่เท่าเทียมกันเกิดปัญหาในการเข้าถึงบริการของประชาชน

หมอมือเป็นใคร

หมอมือเป็นผู้สืบทอดคุณค่าและอัจฉริยภาพของภูมิปัญญาดั้งเดิมของการแพทย์พื้นบ้าน ศิลปการเขี้ยวรักษาโรคโดยใช้ธรรมชาติรอบตัวนั้นเห็นได้จากความรอบรู้ในฤทธิ์และสรรพคุณของสมุนไพร ทั้งจาก พืช สัตว์ และแร่ธาตุต่าง ๆ นับหมื่นนับพันชนิดถูกจำแนกแจกแจงอย่างละเอียดลออและใช้บำบัดโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ มาแต่อดีต แม้ในพืชชนิดเดียวสรรพคุณยังถูกแยกแยะตามส่วนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ต้น แก่น เปลือก กระจับ ใบบ ผล ดอก หรือแม้แต่ในผลเดียวกัน สรรพคุณยังแตกต่างกันตามความอ่อนแก่หรือเวลาเข้าสู่สายบ่าเย็นอีกด้วย

ศิลปการรักษาโรคด้วยสมุนไพรเป็นศิลปแห่งการใช้พลังในธรรมชาติเพื่อการบำบัดรักษาโรคสมุนไพรหลายร้อยชนิดที่ถูกใช้มาแต่โบราณนับร้อยปี โดยที่วิทยาศาสตร์แผนใหม่ยังไม่อาจแยกแยะวิเคราะห์สารเคมีที่ออกฤทธิ์ได้ จนในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันว่า สรรพคุณของยาสมุนไพรเกิดขึ้นจากสารเคมีนับร้อยนับพันชนิดในต้นยาสมุนไพรที่ออกฤทธิ์ผสมผสานกัน เกิดเป็นสรรพคุณให้สามารถรักษาโรคได้ในหลายกรณี

การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวชนบทได้ทำให้แบบแผนการเจ็บป่วยเปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต แนวโน้มโรคใหม่ ๆ ที่มาพร้อมกับการพัฒนามีมากขึ้น และเป็นโรคที่หมอมืออาจไม่เคยประสบการณ์มาก่อน อาหารการกินที่ปลอมปนสารเคมีต่าง ๆ ยาอันตรายที่ใช้อย่างขาดความระมัดระวัง ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลงยากำจัดวัชพืช ล้วนแต่สามารถทำให้เกิดความรุนแรงและยากต่อการรักษาการแพร่ระบาดของโรคบางชนิด สภาวะเหล่านี้ด้านหนึ่งประชาชนเรียกร้องการปรับตัวและการพัฒนาทักษะของหมอมือให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย อีกด้านหนึ่งประชาชนเรียกร้องสังคมให้ร่วมกันตรวจสอบทิศทางการพัฒนา

ความรู้พื้นบ้าน (ของหมอมือ) เกี่ยวกับสมุนไพรที่เรียกว่า ยาเมืองหรือยาหมอมือ/ยากลางบ้าน

ยาหมอมือ/ยากลางบ้าน

ความรู้และทักษะการใช้สมุนไพรพื้น ๆ ที่ชาวบ้านโดยทั่วไปรู้และสามารถใช้เขี้ยวรักษาอาการเจ็บป่วยเล็กน้อยได้เองโดยไม่ต้องอาศัยหมอยาพื้นบ้าน เรียกว่าเป็นความรู้เกี่ยวกับการใช้ยากลางบ้าน ซึ่งถูกถ่ายทอดกันมาในระดับครอบครัว เครือญาติ หรือในหมู่เพื่อนบ้าน เป็นเทคโนโลยีขั้นพื้นฐานที่สืบทอดต่อกันมาโดยระบบธรรมชาติของชุมชน สมุนไพรส่วนใหญ่มักเป็นของที่หาได้ง่าย ๆ ในครัวเรือน และสามารถสังเคราะห์แบ่งปันแก่กันได้โดยไม่คิดมูลค่า คนเฒ่าคนแก่ที่มีประสบการณ์มักทำหน้าที่ผู้แนะนำหรือจัดหาสมุนไพรต่าง ๆ ให้ ยากลางบ้านจึงแตกต่างไปจากยาแผนปัจจุบันในสหกรณ์ยาที่ต้องซื้อมาจากนอกชุมชน เพราะยากลางบ้านมีคุณค่าทาง

สังคมและมีความหมายของการสืบทอดคุณค่าของ ระบบการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในยามทุกข์ยาก ของชุมชน

ความรู้เรื่องยาหอมเมืองเป็นศิลปะของการ ใช้สอยสรรพสิ่งรอบตัว นับตั้งแต่หมากพลูหรือ เศษปูนในตะกร้าหมาก ใบยาสูบในห่อยาเส้น พืชผักในครัวเรือนไปจนถึงสมุนไพรในป่าละเมาะ รอบบ้านมาเย็บยารักษาโรค เป็นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่นเป็นที่รู้จักและนิยมใช้กัน ทั่วไป เช่น การใช้มะเกลือเพื่อการถ่ายพยาธิ หรือการใช้ผลน้อยหน่าที่แห้งคั่วคั้นผสมกับน้ำทารักษา ฝีหนอง เล็ก ๆ น้อย ๆ ตามผิวหนัง ตลอดจนการใช้ใบระกา ผักคูด หรือมะขามเปียกแก้อาการ ท้องผูก ความรู้เหล่านี้มิได้มีแต่เพียงคุณค่าทางเทคนิคเท่านั้น หากแต่ยังผนวกเอาคุณค่าของ ประสบการณ์ตรงของคนรุ่นก่อนที่เคยใช้ได้ผลมาด้วยตนเอง ประสบการณ์ตรงมีความจำเป็นและ มีคุณค่าที่ทำให้การถ่ายทอดเป็นไปอย่างไม่ผิดพลาดมันอกมันใจ มีน้ำหนัก และน่าเชื่อถือ ซึ่งจะ แตกต่างไปจากอสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ที่ผ่านการอบรมเรื่องการให้ยาแผน ปัจจุบัน และได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่แนะนำการใช้ยาแก่ชาวบ้าน โดยที่ตนเองไม่มีประสบการณ์ ตรงมาก่อนเลย

คุณลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของการใช้สมุนไพรที่แตกต่างจากการให้ยาแผนใหม่ คือ ความรู้ในการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคสามารถถ่ายทอดกันไปได้ในแนวระนาบ โดยชาวบ้าน ต่อชาวบ้าน เพราะชาวบ้านเป็นผู้รู้จักคุ้นเคยกับต้นไม้ใบหญ้าต่าง ๆ เป็นอย่างดีและในการใช้ สมุนไพรนั้นชาวบ้านจะได้เรียนรู้ประสบการณ์ที่ครบกระบวนการ นับตั้งแต่การวินิจฉัยอาการป่วยใช้ ด้วยตนเอง การรู้จักตัวยา การเก็บ การปรุง และการใช้ ตลอดจนการสังเกตผล ซึ่งจะแตกต่าง ไปจากการให้บริการทางการแพทย์แผนใหม่ที่แพทย์มักไม่นิยมบอกผู้ป่วยถึงโรคที่เป็นอยู่ ประกอบกับ การใช้ภาษาอังกฤษอธิบายโรคด้วยทฤษฎีที่ซับซ้อน และกระบวนการรักษาที่ยุ่งยากหลายขั้นตอน ไปสิ้นสุดลงที่ใบสั่งยาที่ชาวบ้านอ่านไม่ออก ยิ่งกว่านั้นสถานพยาบาลหลายแห่งโดยเฉพาะภาคเอกชน มักจะส่งผลิต (แปลงโฉม) เม็ดยาให้ออกมาในรูปแบบและสีสันท่างกัน ทั้งที่เป็นตัวยาชนิดเดียวกัน ผู้ป่วยจะไม่มีโอกาสเรียนรู้เลยว่า ยาที่ใช้อยู่ที่นั่นแท้จริงเป็นยาอะไร ประชาชนจึงเป็นผู้รับบริการ ตลอดกาล และไม่มีโอกาสสรุปบทเรียนหรือมีส่วนร่วมแบ่งปันประสบการณ์ในกระบวนการรักษา โรคของตนเลย

การศึกษาเรื่องความรู้พื้นบ้านของหมอเมืองเกี่ยวกับสมุนไพรและสิ่งแวดล้อม มรดกความ รู้พื้นบ้าน เป็นงานศึกษาโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาความรู้ในการดูแลสุขภาพตนเอง โดยใช้ สมุนไพรของชาวบ้านและศึกษากระบวนการเรียนรู้ การดำรงอยู่ ตลอดจนการสืบทอดของภูมิปัญญา เหล่านั้น เพื่อที่จะนำบทเรียนจากประสบการณ์และความรู้ชาวบ้าน หรือนำองค์ความรู้ท้องถิ่น ไป เป็นรากฐานและแนวทางในการพัฒนาระบบการดูแลสุขภาพตนเองอีกทางเลือกหนึ่ง นอกเหนือ ไปจากระบบการดูแลสุขภาพแผนใหม่

หมอเมืองที่มีความรู้ด้านสมุนไพรในการรักษาโรคควรรได้รับการพัฒนาและยอมรับหรือรับรองในบริบทของหมอเมือง (ไม่ใช่บริบทของแพทย์แผนปัจจุบัน) ความมั่นใจในการเลือกใช้ระบบการดูแลสุขภาพของประชาชนก็จะมีหลักประกันและสุขภาพจะบังเกิดเป็นผลแก่ประชาชน โดยหมอเมืองจะมุ่งเน้นการรักษาคนทั้งร่างกายและจิตใจ ตลอดจนรวมไปถึงครอบครัวหรือเครือญาติ และสังคมทั้งระบบ มากกว่าจะมุ่งเน้นการรักษาเฉพาะโรคหรือเฉพาะอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง เพราะการเจ็บป่วยของบุคคลผูกพันเชื่อมโยงไปถึงบริบทที่บุคคลผู้นั้นฝังตัวอยู่ทั้งระบบ ขณะเดียวกันความชาญฉลาดในการดำเนินวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติชนพื้นเมืองที่สั่งสมประสบการณ์สืบทอดกันมาช้านาน ทำให้เกิดเงื่อนไขที่พอดีกับกาลดูแลให้มีสุขภาพดี ซึ่งเป็นหลักความจริงที่การมีอาหารดี กินได้สัดส่วนสมดุล มีอากาศบริสุทธิ์หายใจ มีจิตใจดี และมุ่งมั่นทำงาน ใช้กำลังงานอย่างสม่ำเสมอ สุขภาพย่อมดีโดยธรรมชาติ จึงเป็นเงื่อนไขที่ชาวพื้นเมืองนำไปปฏิบัติเป็นวิถีชีวิต

ดังนั้น จุดเด่นและศักยภาพเหล่านี้สมควรได้รับการหยิบยกขึ้นมาศึกษา พื้นฟู และปรับปรุงเพื่อเป็นแนวทางเลือกแนวหนึ่งของการส่งเสริมสุขภาพองค์รวมในอนาคต

บรรพชนของแต่ละเผ่าได้สั่งสมประสบการณ์และภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพตนเองมาเป็นเวลาช้านาน โดยเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง หรือผ่านระบบเครือญาติ และหรือผ่านระบบครู (ผู้รู้หรือผู้อาวุโส) กับศิษย์ ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ดังที่ปรากฏหลักฐานเป็นตำราป๊อบ ไบลาน หรือป๊อบกระดาศสา องค์ความรู้และประสบการณ์ได้ถูกปรับแต่ง ดัดแปลง เพิ่มเติมเลือกสรร ประยุกต์ให้เป็นองค์ความรู้ที่สอดคล้องกับสภาวะการณ่สิ่งแวดล้อมปัจจุบัน

แต่จากกระแสการพัฒนาในยุคปัจจุบัน ทำให้กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดเดิมถูกกระทบกระเทือน ด้วยเหตุที่การเปลี่ยนแปลงมีอัตราเร็วและอัตราเร่งสูงเกินกว่าที่จะต่อติดกับองค์ความรู้เดิม มีทางเลือกจากองค์ความรู้ใหม่ที่มีอิทธิพลเหนือกว่าเข้ามาแทนที่

ดังนั้น องค์ความรู้และประสบการณ์เดิมส่วนใหญ่ที่ยังคงมีบทบาทอยู่จึงยังถูกใช้ในบริบทเดิม มีส่วนน้อยที่ถูกปริวรรตให้เข้ากับบริบทใหม่ จึงทำให้มรดกที่เป็นองค์ความรู้ในการดูแลสุขภาพตนเองส่วนใหญ่ไม่ร่วมสมัย ไม่ได้รับการพัฒนาและถูกทอดทิ้งจากคนรุ่นใหม่ ขาดผู้สนใจสืบทอดคงเหลือแต่ผู้อาวุโสที่สืบทอดมาจากคนรุ่นก่อนเป็นส่วนใหญ่ ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมภายนอกมากก็เริ่มเปลี่ยนไปตามวิถีชีวิตสมัยใหม่ พึ่งตนเองได้น้อยลง ทำให้ชุมชนได้รับประโยชน์จากศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านน้อยกว่าที่ควรจะเป็น อันเป็นผลเสียหายต่อการพัฒนาสุขภาพของชนพื้นเมืองในระยะยาว

การฟื้นฟูองค์ความรู้เดิมของหมอเมืองด้านพืชสมุนไพรที่ยังมีศักยภาพในปัจจุบัน เป็นภารกิจที่จำเป็นและเร่งด่วนของทุกฝ่ายที่จะต้องระดมสรรพกำลังทั้งภาครัฐและเอกชน ร่วมมือกันศึกษาและทบทวนทิศทางการพัฒนาอย่างจริงจัง ดังเช่นกรณีการรักษาโรคด้วยสมุนไพรของหมอเมือง

สามารถจะพัฒนาให้หมอเมืองที่มีภูมิปัญญาจริง มีขีดความสามารถคู่ขนานกันกับการแพทย์แผนใหม่ เพราะทั้งสองระบบต่างก็มีจุดเด่นและจุดด้อยด้วยกันทั้งคู่ ให้ประชาชนเป็นผู้มีสิทธิในการตัดสินใจเลือกใช้บริการตามความเหมาะสมแก่ตน

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

การศึกษาวิจัยความรู้พื้นบ้านของหมอเมืองเกี่ยวกับสมุนไพรและสิ่งแวดล้อมของอำเภอจอมทองครั้งนี้มุ่งหาคำตอบใน 3 ประเด็นคือ

- 1) ความรู้และพฤติกรรมของหมอเมือง ด้านสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรคในท้องถิ่น
- 2) ศักยภาพที่มีผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้เรื่องพืชสมุนไพรของหมอเมือง และการรักษาพยาบาล การช่วยเหลือเยียวยาคนในท้องถิ่น
- 3) ศึกษาว่าหมอเมืองตระหนักในสิทธิการเป็นเจ้าของทรัพยากรสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจว่ามีเงื่อนไขอะไรที่ทำให้หมอเมืองยังคงอยู่ได้ในสังคมปัจจุบัน

1.3 นิยามศัพท์ในการศึกษา

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้ใช้ศัพท์ที่คล้ายคลึงกันหลายคำ จึงนำมาอธิบายเพื่อให้เห็นความแตกต่าง โดยคำอธิบายศัพท์เหล่านี้ได้ประมวลมาจากพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2542 และจากรายงานการสัมมนาการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข 2543 ดังนี้

“หมอเมือง” หรือ “หมอพื้นบ้าน” หมายถึง “ผู้สืบทอดตำรับยาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทย” และเป็นบุคคลซึ่งได้รับการถ่ายทอดตำรับยาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทยจากผู้คิดค้น ผู้ปรับปรุง หรือพัฒนาสิ่งดังกล่าว หรือผู้ซึ่งได้รับมอบสิ่งดังกล่าวจากบุคคลอื่น

หมอเมืองในที่นี้หมายถึง ผู้ที่ใช้วิธีการรักษาแบบพื้นบ้านและนำระบบการแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งพัฒนาขึ้นตามเหตุปัจจัยเฉพาะที่แตกต่างหลากหลายและเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งระบบและรูปแบบของการรักษาตามความสามารถของแต่ละคนในด้านความคิด ความเชื่อ (ทั้งของตัวหมอผู้ให้การรักษาเองและผู้รับการรักษา) โดยเป็นความแตกต่างหลากหลายทั้งในแง่สถานที่ต่อสถานที่ และเวลาหนึ่งกับอีกเวลาหนึ่ง ทั้งนี้คงจะเห็นได้จากหมอเมืองมากมายหลายประเภท และแต่ละประเภทก็มีรายละเอียดของความคิด ความเชื่อ ตลอดจนการปฏิบัติที่แตกต่างกัน

“พืชสมุนไพร” หมายความว่า พืช สารสกัดดั้งเดิมจากพืชที่ใช้ หรือแปรรูป หรือผสม หรือปรุงเป็นยาหรืออาหาร เพื่อการตรวจวินิจฉัย บำบัด รักษา หรือป้องกันโรคหรือส่งเสริมสุขภาพ ร่างกายของมนุษย์หรือสัตว์ และให้หมายความรวมถึงถิ่นกำเนิดหรือถิ่นที่อยู่ของสิ่งดังกล่าวด้วย

“การแพทย์แผนไทย” หมายความว่า กระบวนการทางแพทย์เกี่ยวกับการตรวจ วินิจฉัย บำบัดรักษา หรือป้องกันโรค หรือการส่งเสริมและฟื้นฟูสุขภาพของมนุษย์หรือสัตว์ การผดุงครรภ์ การนวดไทย และให้หมายความรวมถึงการเตรียมการผลิตยาแผนไทย และการประดิษฐ์อุปกรณ์ และเครื่องมือทางการแพทย์ ทั้งนี้โดยอาศัยความรู้หรือตำราที่ได้ถ่ายทอดและพัฒนาสืบต่อกันมา

“ตำราการแพทย์แผนไทย” หมายความว่า หลักวิชาการต่าง ๆ เกี่ยวกับการแพทย์แผนไทย ทั้งที่ได้บันทึกไว้ในสมุดไทย ใบลาน ศิลาจารึก หรือวัสดุอื่นใดหรือที่มีได้มีการบันทึกกันไว้ แต่เป็นการเรียนรู้หรือถ่ายทอดสืบต่อกันมาไม่ว่าด้วยวิธีใด

“การแพทย์พื้นบ้าน” หรือ “การแพทย์พื้นเมือง” หมายถึง การดูแลสุขภาพ การรักษาโรค ในเฉพาะกลุ่มชุมชนโดยที่ยังไม่มีมาตรฐานที่แน่นอน มักเน้นความเชื่อหรือประสบการณ์เฉพาะท้องถิ่น มีการสืบทอดหลากหลายและมักถ่ายทอดโดยตรงระหว่างครูกับศิษย์ และเป็นการถ่ายทอดกันในรอบครัว ยังไม่มีระบบแผนการบริการและการเรียนการสอนที่แน่นอน คำว่า “การแพทย์พื้นเมือง” จึงมีการใช้อย่างกว้างขวางทั่วประเทศใช้เรียกการแพทย์ที่มีในกลุ่มเฉพาะพื้นที่ที่ยังไม่มีการแพร่หลายไปในกลุ่มอื่น ๆ

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) การศึกษาครั้งนี้เป็นการรวบรวมความรู้พื้นบ้านของหมอเมืองเกี่ยวกับการใช้สมุนไพร เพื่อการรักษาโรคมิให้สูญสลายไปพร้อมกับตัวหมอเมือง เพราะความรู้ดังกล่าวมีการถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว แต่ไม่มีการบันทึกเอาไว้
- 2) องค์ความรู้ด้านพืชสมุนไพรในพื้นที่บ้านและความรู้ของหมอเมืองที่มีอยู่อาจเป็นทางออกของการแก้ไขปัญหาสุขภาพได้ในอนาคต หากมีการศึกษาอย่างลึกซึ้งเพื่อนำมาใช้ ควบคู่ไปกับการรักษาในระบบการแพทย์พื้นฐานสมัยใหม่
- 3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นของหมอเมืองมีความสำคัญต่อการเฝ้าระวังรักษาพยาบาลเบื้องต้นของคนในท้องถิ่น การที่หมอเมืองได้ดำรงบทบาทมาจนถึงทุกวันนี้ก็เนื่องมาจากการมองเห็นคุณค่าที่แฝงอยู่ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นแนวทางให้สามารถนำไปปรับใช้ได้ ในสังคมชุมชนเพื่อที่จะสามารถถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลังต่อไป